

РИТОРИЧНІ КАТЕГОРІЇ ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ: “ТРЕНОС” МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО В ПЕРЕКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

Шмігер Т. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

“Тренос” Мелетія Смотрицького – яскрава пам’ятка української полемічної літератури. Риторичні фігури думки є невід’ємною частиною розвинутої системи європейського красномовства. Перекладачам доводиться звертати увагу на формули та вислови. Прагматика переконання ґрунтується на системі протиставлень. Аналіз проведено на основі двох перекладів польськомовного оригіналу – українськомовний професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Р. П. Радишевського та англійськомовний професора Каліфорнійського університету Берклі Д. А. Фрика.

Ключові слова: фігури думки, іронія, алюзія, протиставлення, переклад, комунікація.

Meletiy Smotrytskyi’s “Threnos” is a bright monument of Ukrainian polemic writings. The rhetorical figures of thought are part of the highly-development system of European eloquence. Translators have to accentuate verbal formulae and allusive units. The pragmatics of persuasion is vividly embedded in the system of contrapositions, oppositions and antitheses. The study is conducted on two translations of the Polish-language original: the Ukrainian translation was done by Rostyslav Radyshevskiy, Professor of the Taras Shevchenko National University in Kyiv; the English one, by David Frick, Professor of the University of California Berkeley.

Key words: figures of thought, irony, allusion, contrapositions, translation, communication.

Переконувальна сила висловлення залежить насамперед від належного рівня підготовки адресата. Сама аргументація складається з трьох базових компонентів: 1) епістемічний стан мовця; 2) послідовність викладу аргументів; 3) використання основних засобів аргументації – повторів і протиставлень [1, с. 95]. Зрозуміло, переконування, яке ґрунтується на спільному знанні, головню виходить за сферу впливу перекладача, якщо зіставляються мовокультури більш-менш одного цивілізаційного рівня розвитку (спільний релігійний спадок, подібні норми поведінки й моралі тощо). При великому цивілізаційному розриві (як-от самобутні віддалені культури, які ніколи не контактували і не мають спільних історично-культурних джерел) робота перекладача більше буде схожа на роботу коментатора, адже доведеться експлікувати значно більше семантичної інформації (цитати, алюзивні імена, символи) та вказувати її текстову вагомість.

Можна припустити, що послідовність викладу аргументів – це універсальна біологічна ознака сучасної людини, а тому логіка сприйняття окремих фрагментів залежатиме від наближеної подачі супутньої інформації та пам’яті реципієнта. Натомість естетичність текстів формуватиметься винятково системою повторів і протиставлень, які об’єднуюватимуть і жанрову природу текстів (часто змішаних – наприклад, полемічний текст містить ознаки художнього, зокрема поетичного), і лексичну майстерність автора, і граматичну сутність мови.

Мимоволі виникає питання, наскільки істинною можна вважати референційну чи буттєву дійсність висловлення в полемічному тексті й відповідно в перекладі. Вважається, що істинність у спілкуванні є суб’єктивною й корелює зі знанням мовця, а тому “рівень знань про об’єктивну дійсність відбивається в мові за допомогою суб’єктивної вірогідності” [2, с. 18, 53]. Звідси випливає, що завдання перекладача полягає саме у відтворенні вірогідності – істинності висловлення з погляду мовця / слухача [пор. 2, с. 18]. Говорячи про переклад православних

текстів для католиків чи протестантів, можна припускати, що перекладач допускається певної мовної зміни конфесійного стилю. Водночас, така зміна залежить і від віддаленості цільової мовокультури, і від репрезентації в ній релігійної системи понять та переконань оригіналу.

Ключові художні вартості “Треносу”, як і всієї полемічної літератури, криються в риторичному використанні мовних засобів, які переконують у певній поведінці чи навіюють її. Риторичні категорії пов’язуються більше з логікою викладу, утім спробуймо дослідити мовно-текстологічні питання полемічного красномовства, які власне і є в центрі уваги перекладачів.

Переклад “Треносу” українською – це і повернення твору в рідномовну стихію української літератури, і частково реконструкція українського релігійного світогляду. Повний українськомовний переклад – після фрагментарних спроб М. С. Грушевського, Л. Є. Махновця, І. А. Панькевича, В. І. Кречотня – вийшов 2015 р., стараннями члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Київського національного університету ім. Т. Шевченка – Р. П. Радишевського. У цій розвідці для аналізу залучено українськомовний переклад Р. П. Радишевського та англійськомовний Д. А. Фрика.

Сила переконання. У передмові до читача Мелетій Смотрицький має можливість прямо промовляти до всіх, хто візьме його книгу в руки. Тому ця передмова виконувала шерег риторичних завдань – інструктувати читача (лат. *docilitas*), збуджувати його зацікавленість (лат. *attentio*) і викликати в нього прихильність (лат. *captatio benevolentiae*) [24, с. 142]. Тому передмова містить чимало риторичних засобів, які мають вплинути на читача і вразити його.

Барокові риторики описують ряд фігур, значна частина з яких тепер частіше вважається стилістичними засобами й прийомами. Їх таксономії були досить розлогими: наприклад, М. К. Сарбевський виділив 39 риторичних фігур у трактаті “Про фігури думки” перед 1630 р. [20]. Звернімо увагу на ті фігури, які передбачають семантичні модифікації тексту.

1. Іронія

Azaliż się nie znajdują teraz fałszywi Chrystysowie, i fałszywi Prorocy, azaliż nie powiadają być tu i ówdzie Chrystusa, **azaliż nie ukazują w kosztownych gmachach, w świetnym uniorze, w obfitości bogactw i rozkoszy doczesnych, tytułu prawdziwej Cerkwi?** [9, с. 42]

Чи не знаходяться нині лжехристи та лжепророки, чи не бачать тут і там Христа, **чи не показують у помпезних спорудах, у чудовому вбранні, у безлічі мастків та плотських насолод звання істинної Церкви?** [9, с. 43]

Are not false Christs and false prophets found today? Do they not say that Christ is here and is there? **Do they not display the title of the true Church in costly buildings, in excellent dress, in the abundance of temporal riches and luxuries?** [23, с. 13]

Оскільки іронія ґрунтується на протиставленні того, що сказано, і того, що мається на увазі, то бачимо, як автор глузує з недешевого становища Церкви, яка мала б обстоювати скромність та небесні – а не земні – скарби. Перед цим автор цитує біблійні вірші (Матвія 24:10–13), які є прецедентним текстом для авторового висловлення. Отож, у цьому випадку маємо справу з інтертекстуальною іронією, яка виникає при зіставленні двох контекстів різної тональності та містить спільний компонент – фразу, уривок, сюжетну лінію, а її ефектність залежить від контрастності двох контекстів [4, с. 30]. Дослідники доводять, що не завжди наявність перекладів прецедентних текстів гарантує належне відтворення авторського контексту та культурного компоненту [4, с. 120], утім суміжне цитування Біблії та подання власного висловлення дозволяє авторові надати авторитетності власному судженню й простимулювати читачеве достовірне розкодування захованої іронії.

Фактично, завдання перекладача зводиться до того, щоб зберегти контрастність задуму й тональності. Подекуди це завдання видається не таким складним з погляду перекладача, як належна інтерпретація з погляду самого читача.

2. Характеристика

prawie niezliczoną liczbą ludzi najdroższą niepokalanego Baranka krwią odkupionych [9, c. 38]	майже незліченне число людей, викуплених найдорожчою Божого Агнця кров'ю [9, c. 39]	truly innumerable numbers of people, redeemed by the most precious blood of the Immaculate Lamb [23, c. 10]
żaden z zbrojców Chrystusa Pana mego w członkach jego krzyżujących [9, c. 38]	жоден убивця Господа Бога Мого, який тіло Його розпинає [9, c. 39]	none of the murderers of Christ my Lord, though crucifying his members [23, c. 11]

Ускладнені описи можна проаналізувати з погляду характеру висловлень, який стосується до індивідуальних учасників [19, с. 30]:

1) інтенціональність – настанови адресанта на творення зв'язного тексту (автор вважає текст зв'язним і смислетворчим);

2) сприйнятність – настанови адресата на одержання зв'язного тексту (читач вважає цей текст зв'язним і релевантним для інтерпретації);

3) інформативність – рівень нової інформації та асиметрія знань (очевидно, нагромадження деталей має вразити читача, який не актуалізує цю інформацію в побуті);

4) ситуативність – прив'язаність до конкретної ситуації (символічне поєднання описаного з пережитим чи таким, яке переживається).

Зрозуміло, що граматична структура мови перекладу вноситиме певні корективи щодо конденсованості інформаційного наповнення в синтаксичній структурі, однак обсяг інформації має залишатися незмінним, а тому перекладач немовби не бере прямої участі в інтерпретаційній роботі читача. Відтворюючи лексичні одиниці тексту, перекладач автоматично відтворює і комунікативні категорії висловлення. Отож, вищеназвані категорії не потребують значних зусиль відтворювача й будуть еквівалентними в перекладі а ргіогі. За винятком випадків, коли б перекладач хотів умисне змінити текст.

3. Побажання

Od tak wielkiej a niewypowiedzianej szkody i ze wszzech miar doskonałego nieszczęścia, żebyście ty, Czytelniku łaskawy, uwarował , wszystkie swoje o doczesnym pokoju i rozkoszach dumy na stronę odłożywszy, o tym się tylko samym staraj, o tym dniem i nocą rozmyślaj, o to z płaczem i skrucną serdeczną do Boga wołaj... [9, c. 40]
Від такої великої та безмірної шкоди й з усіх мір абсолютного нещастя щоб ти, милий читачу, уберігся , усі свої думки про тлінний світ і про насолоди на бік відклавши, тільки про це старайся, про це вдень і вночі думай, про це з плачем і щирим поканням до Бога вживай... [9, c. 41]
If you, Gracious Reader, would protect yourself against such a great and inexpensive loss and against an unhappiness complete in every regard, then, having set aside all your pride in temporal peace and luxuries, strive for this alone, ponder it day and night, cry out to God about it with tears and a humble heart... [23, c. 12]

Miej się dobrze. [9, c. 54]	Усіх тобі гараздів. [9, c. 55]	Farewell! [23, c. 22]
-----------------------------	--------------------------------	-----------------------

Орієнтуючись на яскравий стиль, щоб уникнути монотонності, автор використовує фігури думки, функціональність яких ґрунтується на залежності між чуттєвістю читача й естетичними цінностями висловлення [18, с. 65]. Так у красномовстві доводиться говорити про доповнення фактичної компетентності мовця емоціями [8, с. 103], однак, виходячи з мовної структури тексту, дуже важко зробити висновок, наскільки авторові справді вдається змодельювати аудиторію та її рецепцію авторових висловлень. На думку Н. М. Поплавської, комунікативна

стратегія полемічного тексту визначає подвійну функцію основної думки – розкрити зміст та вплинути нею на ситуацію, що досягається через композицію, прийоми висвітлення фактів та стилістичну тональність [6, с. 270]. Фактично, перекладачеві і доводиться працювати зі стилістичною тональністю, відшукуючи ключові форми її виявлення.

Висловлення побажання найбільше сприяє встановленню контакту з читачем-слухачем. Автор може виразити його усталеною формулою, а може це зробити витонченіше, заховавши його у структуру оповіді. Власне вжита формула може допускати різноінтерпретації: зокрема, її можна тлумачити як настанову – “поводься належно”, але навіть у побажання теж можна вкладати подвійний смисл “бути заможним” і “бути здоровим” [21, т. 1, с. 407]. Очевидно, останній смисл певною мірою пов’язаний із римським звичаєм прощатися “Vale”, який в українській культурі корелюється з традиційним прощанням “будь здоров” [11, т. 3, с. 546]. Натомість вислів “усіх тобі гараздів” є дійсним побажанням щастя чи достатків [11, т. 2, с. 29]. Англійський відповідник “farewell” позначає побажання при прощанні [14, т. 1, с. 963], що не є тотожником оригінальному вислову, адже фінальна фраза передмови передбачала не прощання з читачем, а радше сподівання на продовження читання. Отож, автори побажання читачеві передбачало певне сподівання на те, що читач одержить певний емоційний стимул перейти до читання основної частини книги, і традиційні нотки прощання тут дуже небажані.

4. Напруга

Nie gardźcie mną synowie ludzcy, patrząc na oczerniałą twarzy mej postac... czarne jest przyznawam, oblicze moje” ... czarne jest oblicze moje... Czarne jest i po trzecie rzekeę oblicze moje... [9, с. 36, 38]
Не нехтуйте мною, людські сини, дивлячись на вигляд почорнілого мого обличчя... погоджуюсь, що чорне є обличчя моє” ... Чорним є обличчя моє... Чорним є, втретє скажу , обличчя моє... [9, с. 37, 39]
Do not despise me, sons of man, looking upon the blackened aspect of my face... Black is my countenance (I grant it) ... Black is my countenance (that I say it for the third time)... [23, с. 9, 10]

У напрузі спостерігаємо розширення значення вжитого слова – додаткові компоненти або видозміни значення в акті комунікації. Доцільне застосування семантично-комунікативної інтерпретації передбачає ряд критеріїв [19, с. 30]:

- 1) відображення психологічних (читачева емпатія й емоції), соціологічних (публічна промова) і культурних (символічне трактування кольорів) умов;
- 2) референційна детермінація (гіперболізація зміни кольору обличчя від втоми й тяжкої праці);
- 3) ілокутивна детермінація (наголос на тяжкій праці для читача);
- 4) перлокутивна детермінація (вимога оцінити вкладені зусилля);
- 5) спільне встановлення смислу – встановлення правди (надання тексту вагомості для читача).

Така система виглядає досить розлогою та скрупульозною, проте інтерпретаційна потуга залежить насамперед від читача. Якщо припустити, що перекладач відтворював означені елементи, не роздумуючи над комунікативними смислами наведених висловлень, то більша частина – якщо не вся – інтерпретаційної потуги оригіналу залишається незмінною і в тексті перекладу. Якби перекладач вирішив урізноманітнити фрагмент, уживаючи синоніми, то й тоді вплив на читача залишався б таким, яким був би бажаний вплив для автора.

Узагальнюючи досвід відтворення риторичних фігур, належить відзначити і їхню функцію динамізму, адже вони роблять текст живішим, а отже, читач глибше проникає в нього і схильний мислити та чинити, як того воліє автор. Натомість, найголовніша заслуга в досягненні такої мети є все-таки в автора, вона не дуже залежить від унікальностей мовної системи, а більше ґрунтується на універсальних категоріях людського спілкування, і перекладач може порушити таку ціль лише навмисно.

Навіювання через протиставлення. Головний текст “Треносу” ґрунтується на прозопопеї, коли не сам автор, але Східна Церква плаче й побивається за своїми вірниками-відступниками. Хоча згодом Мелетій Смотрицький писав, що “не віра робить русина русином, поляка поляком, литовця литовцем, але походження й кров руська, польська й литовська” (Переклад з польської – мій. – *Т.Ш.*) [22, с. 384], усе ж у “Треносі” зрада Церкви прирівнюється до зради народу, що мало реальні підстави. Через художній прийом прозопопеї автор намагається промовити до почуттів читачів і слухачів, емоційно вплинути на їхній конфесійний вибір. Прозопопея традиційно пов’язувалася з трагічними історичними подіями від стародавніх часів [3, т. 2, с. 265]. В англійській літературі прозопопею дуже рясно використовують автори метафізичної поезії [докладніше див. 16].

У першому розділі Східна Церква прямо звертається до цільових читачів, а це насамперед три групи: а) загальні читачі – “всі народи, всі, хто живе у цілому світі” [9, с. 61]; б) колишні православні вірники, дворяни – “люди гріха, сини погибелі” [9, с. 69], “діти” “князі й вельможі” [9, с. 75]; 3) священники – “розумної отари Христової пастирі й учителі” [9, с. 71], “архіереї й іереї” [9, с. 75]. Промовляє Східна Церква і до Бога – “Ти Сам, Царю вічної слави, неба і землі Владико” [9, с. 101], “Утішителю, Духу Святий” [9, с. 105]. Промовляючи до більшості адресатів, Східна Церква вживає множинний займенник “*wy / ви*”, натомість у звертанні до Бога – “*Тy / Ти*”. У слов’янських мовах “*ти*” вживається значно частіше, хоча й вказує на близькі стосунки [пор. 11, т. 10, с. 107; 21, т. 3, с. 560]. В англійськомовному тексті перекладач використав архаїчний займенник “*thou*”, який подекуди вживається в релігійних і поетичних творах [15, с. 167, 130]. Належить також відзначити, що оригінальне написання цього займенника з великої букви відтворено у всіх перекладах.

Плач Східної Церкви – це аргументація її позиції як рівноправної учасниці суспільного життя. З погляду теорії аргументації її промову можна розщепити на аргументами – “контекстуально залежні функції лексичних одиниць, які здатні створювати аргументаційний фокус, задавати аксіологічну перспективу дискурсу на основі властивої аксіологічної сигніфікації, сприяти досягненню не тільки прямого перлокутивного ефекту, але й посткомунікативної дії” [1, с. 112–113]. Однак такі аргументи залежать більше від “семантики мововжитку” (рос. семантика речеупотребления), а не від “семантики мови” (рос. семантика, задаваемая языком) [7, с. 4]. Як твердить Г. Г. Почепцов, висловлення підкорюються не мовно-структурним нормам, а комунікативним [7, с. 9]; отож, успішне сприйняття аргументом-перлокуції залежить не завжди від перекладачевих стратегій відтворення, а від читачевого контекстуального знання й досвіду.

Утім комунікативно-семантичний аналіз мусить уключати й мовно виражені елементи, на ґрунті яких критик перекладу може судити про відповідальність перекладача й перекладність тексту. У концепції А. Д. Белової протиставлення та повтор виділено як основні й універсальні [1, с. 95], а самі протиставлення можуть виражатися або експліцитно (через антонімічні опозиції), або й імпліцитно (через когнітивні порівняння) [1, с. 132]. Сила протиставлень – у тому, що бінарними опозиціями легше керувати і з логічного, і з психологічного погляду, і вони створюють ефект досконалості [1, с. 101]. У тексті “Треносу” найпоширенішими є п’ять груп протиставлень.

1. Номінальні протиставлення

<p>Biada w mieściech i we wsiach, biada w polach i dąbrowach, niada w górach i przepaściach ziemi [9, с. 58]</p>	<p>Біда в містах і селах, біда в полях і дiбровах, біда в горах і в земних безоднях [9, с. 59]</p>	<p>woe in the cities and in the villages, woe in the fields and the forests, woe in the mountains and the abyss of the earth [23, с. 22]</p>
--	--	--

woda pod nogami głęboka, ogień po stronach nieugaszony [9, c. 58]	вода під ногами глибока, вогонь з боків негасимий [9, c. 59]	deep water beneath my feet, inextinguishable fire at my sides [23, c. 22]
Lato znojne ku zemdeniu, zima mroźna ku śmierci [9, c. 58]	Улітку спека до млості, взимку мороз до смерті [9, c. 59]	summer sweltering unto fainting, winter freezing unto death [23, c. 22]
Ojca sromocą, Matkę lżą, Ojcowską nauką w[z]gardzili, Macierzyńskie staranie znieważyli [9, c. 62]	Отця соромлять, матір обріхують. Отцівською наукою згордували. Материнське старання зневажили [9, c. 63]	Their Father they disgrace, their Mother they revile. They have scorned their Father's teaching, they have reviled their Mother's efforts [23, c. 25]
Nie masz nikogo, któryby Ojca naśladował. Nie masz żadnego, któryby szedł za Matką [9, c. 62]	Немає нікого серед них [синів], хто б отця наслідував. Немає жодного, який йшов би за матір'ю [9, c. 61]	There is none to emulate the Father , there is none to follow the Mother [23, c. 25]

Немає нікого серед них [синів], хто б отця наслідував. Немає жодного, який йшов би за матір'ю [9, c. 61] There is none to emulate the **Father**, there is none to follow the **Mother** [23, c. 25] Естетичність цих фрагментів ґрунтується на гармонії явних лексичних протиставлень, що вписуються навіть в однакові граматичні конструкції. Маніпулятивна сила яскравої контрастності притягує увагу читача до висвітлюваної теми, і водночас ступінь впливу виявляється на вищому рівні, ніж лексичний. Саме тому, відтворюючи лексичну тканину, перекладачі автоматично передають і маніпулятивні тактики автора.

2. Імплицитне протиставлення

przesławne Chrystusowe żołnierstwo / prawdziwego Pisma Bożego wykładacze – dzisiejsze swego Ducha pełne mędrze / Nestoriańskiego Kacerstwa naśladowcy / Stoicy [9, c. 68]	преславне Христове воїнство / правдиві Писання Божого тлумачі – нинішні самовпевнені мудрагелі / несторіанської ересі послідовники / стоїки [9, c. 69]	that other army of Christ / the true interpreters of true Divine Writ – the present-day sophists, full of their own spirit / the followers of the Nestorian heresy / stoicy [23, c. 29]
świętość tajemnej Wieczery Pańskiej / Kielich przena[j]droższej Krwi jego / wiecznego żywota dziedzictwo – Arystotelesowego waszego wykrętnego rozumu duch [9, c. 68]	святість Таємної вечері Божої / чаша найдорожчої крові Його / вічного життя спадок – вашого аристотелівського крутійського розуму дух [9, c. 69]	the sacrament of the Lord's mystical supper / the chalice of His most precious blood / the inheritance of eternal life – the spirit of your quibbling Aristotelian intellect [23, c. 29–30]
Daj to Boże, abyście na mleku przestali, pragniecie bowiem krwi [9, c. 70]	Дай же, Боже, щоб ви молоком задовольнилися, бо ж прагнете крові [9, c. 71]	God grant that you stop at milk , for you desire blood [23, c. 31]
Kapłani Boga najwyższego – pospolity naród / pospolity lud [9, c. 74, 76]	ієреї найвищого Бога – посполитий люд / простий народ [9, c. 75, 77]	the priests of God the Most High – the common people [23, c. 34, 35]

Сугестивність цих фрагментів ґрунтується на тому, що автор керує читачевим сприйняттям, актуалізуючи в його свідомості певні аксіоми сприйняття, які вважаються самозрозумілими й украй рідко перевіряються логікою та досвідом [5, c. 20]. Висока контекстність та імплицитність цих протиставних фрагментів творить вишукану систему бінарностей, і читачеві доводиться самому управляти власною асоціативністю, щоб розгадати задум оригінального автора.

Перекладачам належить відтворити об’єктивну й культурну сторону висловлення. Навіть не заглиблюючись ув інтерпретацію авторової думки, вони абсолютно повно передають набір імпліцитних смислів. Звісно, нечаста редакторська ремарка була б дуже доцільною, наприклад, у з’ясуванні критики на ім’я видатного грецького мислителя Арістотеля, якого порівняно з крутієм.

3. Семантичне уточнення через антитезу

śliczna i miła, wdzięczna – żadnej zmaży i zmarsku [9, c. 58]	гарна і мила, принадна – ані жодного шраму чи зморшки [9, c. 59]	graceful and agreeable, lovely – not having spot, or wrinkle [23, c. 22–23]
rodziła i wychowała – się wyrzekły; rodziła, a wychowała – się wyrzekły [9, c. 58, 60]	народила і зростила – зреклися; породила і виховала – зреклися [9, c. 59, 61]	bore and raised – repudiated; bore and raised – repudiated [23, c. 23, 24]
Miasto miłości uwłaczają mi [9, c. 60]	Замість любити мене – паплюжать [9, c. 61]	Instead of offering love, they reprimand me [23, c. 24]
piastowałam – wnętrzności gryzą, a o śmierć mię przyprawić usiłują [9, c. 62]	плекала – утробу гризуть і смерть мені завдати силуються [9, c. 63]	nursed – gnaw at my reins and strive to bring me to my death [23, c. 23]

У ряді антитез другі компоненти продовжують, розширюють та уточнюють значення перших, і таким чином семіотична оповідь стає ще багатшою, оскільки однакові поняття виражаються відмінними формальними й семантичними знаками. Це є ознакою давнього риторичного розуміння алегорії [пор. 26, c. 178], коли мовлене й означене різне, а в наведених випадках все відбувається навпаки – різні висловлення означають подібні речі.

Фактично відбувається зіткнення семантичної просодії перших і других компонентів антитез. Водночас, якби цього зіткнення не відбувалося, тоді ми б мали справу з плинним, традиційно контекстним висловленням. Оскільки Мелетій Смотрицький обіграє семантичні нюанси перших компонентів антитез, він цим створює оригінальність висловлення, яку відповідно не надто складно відтворити в перекладі, адже колізії саме цьому й сприяють, підкреслюючи певні семантичні відхилення. Натомість, якби антитези будувалися не на колізіях семантичної просодії, а навпаки – на її узгодженнях, то відтворити її було б значно складніше. Перекладачеві довелося б тоді, залучаючи інтуїцію або корпусні студії [25, c. 39–41], відшукувати тожонні зіткнення згідно з традиційними контекстами.

4. Символьне протиставлення

Olej wylany – imię moje, studnia wód żywych – nazwisko [9, c. 58]	Олія розлита – ім’я моє; криниця води живої – ймення [9, c. 59]	My name was ointment poured forth, my surname a well of living waters [23, c. 23]
pani Wschodu słońca i Zachodu, Południowi i Północnym krajom [9, c. 60]	цариця Сходу й Заходу сонця, Півдня і Північних країв [9, c. 61]	the mistress of the orient and occident, of the south and the northern lands [23, c. 23]
Za Egipskimi kotłami i czosnkiem uganiać się woleli raczej, niż na kosztowną wieczerzę wzywającego Pana swojego się stawić [9, c. 64]	За єгипетськими казанами і часником швидше гнатися волили, ніж на багатшу вечерю гостинного Господа свого поспішати [9, c. 65]	They preferred to chase after Egyptian caldrons and garlic than to appear at the costly supper of their Lord who summons them [23, c. 27]
wy kąkol błędów z między pszenicy wyplęli [9, c. 66]	ви кукіль блуду із пшениці випололи [9, c. 67]	you weeded out the tares of errors from among the wheat [23, c. 27–28]
Jam was pod łaską porodziła, a nie pod zakonem [9, c. 96]	Я вас під благодаттю породила, а не під законом [9, c. 97]	I bore you under Grace, and not under the Law [23, c. 49]

Уважається, що сучасне світське мислення, яке ґрунтується на “мові без Бога”, стоїть на заваді глибинному прочитанню барокової літератури [пор. 13, с. 48; 12]. Цю думку можна поширити і на корпус біблійних і супутніх (навколобіблійних) текстів. Зокрема, символи котлів і часнику є прямим посиланням на Біблію (Числа 11:5), як і суміжна згадка про пшеницю й кукіль (Матвія 13:29). Можна припускати, що згадка про закон і благодать є алюзією на теологічне тлумачення зв’язків між Старим і Новим Заповітом і на твір Іларіона Київського “Слово про закон і благодать”.

Символи олії та живої води потребують докладнішого тлумачення, адже їх можна пов’язувати з особистостями: олію – із Марією Магдалиною (Івана 12:3), живу воду – із Господом (Єремія 2:13, 17:13). Для зрозуміння всього змісту такого висловлення потрібна допомога спеціалізованих довідників [напр., 17, с. 184, 260]. Належить відзначити, що позбавлені індивідуальних рис алегорії та персоніфікації були властивими ренесансній риторичі [26, с. 387]. Саме тому видається, що перекладачам належало звернути більшу увагу на роз’яснення описаної ситуації потенційному читачеві – принаймні у примітках. Натомість, уживання частин світу на позначення сили й влади не потребує додаткових пояснень.

5. Аксіологічне протиставлення.

Baalową raczej wolą pełnić, niżli Bożą [9, с. 62]	Ваалову скорше волю сповняти, аніж Божу [9, с. 63]	to fulfill the will of Baal than that of God [23, с. 26]
Balaamową drogą śpieszniej, niż wiernego Proroka Bożego [9, с. 62]	Валаамовою дорогою поспішніше, ніж вірного пророка Божого [9, с. 63]	the way of Balaam than that of the faithful prophet of God [23, с. 26]
Eliaszową gorliwość przeciw Baalowym ofiarownikom brzuchu, swemu Bogu, i Mamonie służącym [9, с. 64]	ревність Іллі супроти Ваалових жерців, які служили утробі свого бога і Мамоні [9, с. 65]	Elijan zeal against the ministers of Baal, who serve their belly, God, and Mammon [23, с. 27]
Gdzie Cyprian, gdzie Augustyn gorliwi heretyckich plew rozproszyciele [9, с. 66]	Де Кипріан, де Августин – старанні єретичних плевел полільники [9, с. 67]	Where is Cyprian , where Augustine , the zealous scatters of heretical tares? [23, с. 28]

Аксіологічне протиставлення ґрунтується на представленні християнства як цінності. Автор творить висококонтекстну оповідь, яка ставить перед читачем із його інтелектуальною конфігурацією завдання виконати ряд інтерпретаційних операцій певного рівня складності [пор. 10, с. 48]. У наведених фрагментах висока контекстність забезпечується біблійними та християнськими алюзивними іменами. Уважається, що імена видатних людей тільки підтверджують непроминальну суть цінностей [1, с. 47].

Звісно, перекладачі не можуть керувати інтерпретаційними операціями читача і натомість вони непорушний стандарт – тлумачення імені з погляду біблійно-християнської системи. Їхнє завдання – забезпечити правильні позначення (написання) культурних номенів, які склалися в історії цільових культур. Тексти Біблії та раннього християнства належать до підвалин українсько-, польсько- та англійськомовної цивілізації, а тому труднощі з належним тлумаченням залежать виключно від рівня освіченості читача.

6. Граматичні протиставні конструкції

widząc nie widzieli, a słysząc nie słyszeli [9, с. 64]	бачити не бачили і чути не чули [9, с. 63]	seeing, they did not see, and hearing, they did not hear [23, с. 26]
Ponieważ słysząc nie słyszeć, duszne jest zgnicie, a słysząc nie wypełniać, cielesne [9, с. 78]	Бо слухати й не чути – це хвороба душевна, а чути й не виконувати – тілесна [9, с. 79]	Because to hear and yet not to hear is spiritual decay, and to hear and yet not to fulfill is bodily decay [23, с. 36–37]

aby czynili te rzeczy, które nie przystoją [9, с. 82]	щоб чинили таке, що чинити непристойно [9, с. 83]	so that they do those things that are unfitting [23, с. 40]
Nie pasterze są, ale wilcy drapieżni, nie wodzowie, ale lwy wygłodniałe [9, с. 84]	Не пастирі вони, а вовки хижі; не проводирі, а леви зголоднілі [9, с. 85]	they are not pastors but rapacious wolves, not leaders but hungry lions [23, с.]

Синтаксні протиставні конструкції не є доміантною рисою авторового мовлення, хоча вони безперечно підкреслюють вагомість висловлених моральних настанов. Система сполучників не настільки розвинена й урізноманітна, щоб створювати особливі труднощі для перекладу. Протиставлення найяскравіше твориться засобами заперечення, але й їхня потуга відтворюється в рамках граматичної системи цільової мови.

Протиставлення полемічного тексту виконують ті самі функції, що й релігійна мова [27, с. 206–207]: імпресивну – закликають вірників до релігійної активності; експресивну – через естетику показують шану Богу і силу Східної Церкви; і навіть перформативну – творять дійсність, де ситуація Церкви буде протилежною до описаної.

Модель аналізу риторичного тексту ґрунтується на складнішій інтерпретації інформації та стилю, оскільки вона орієнтується насамперед на читача-слухача, його емоційний стан і здатність логічно обробляти інформацію. Вагомо, що в текстах, написаних у трьох мовах, не відбувається така зміна конфесійного стилю, яка б впливала на рецепцію авторових ідей. Першопричина такого стану речей полягає в тому, що система істинності в аргументації ґрунтується на біблійних текстах і ранньохристиянських писаннях, які є спільними для православ'я, католицизму й англіканства. Звісно, емоційність найбільше залежить від заангажованості читача в церковні справи, але той факт, що між оригіналом і перекладами минуло 400 років, сприяв вихованню інших настанов у читача, які тепер дедалі глибше всотують ідеали екуменізму, з одного боку, та атеїзму – з другого.

Риторичні фігури – невід'ємна частина складної системи красномовного тексту. Втім, чимало риторичних фігур не залежать прямо від його мовного оформлення. Перекладачам доводиться звертати більшу увагу на культурно мотивоване вживання формул і висловів, які можуть ґрунтуватися на прецедентних текстах. Розв'язання питання, наскільки знання про ці тексти вагомі для розуміння авторських настанов, впливає й на оцінку самого перекладу. Співмірний баланс з упізнаних і пропущених алюзій може мати ту перевагу, що зайво не утруднює сприйняття перекладу (принаймні для читача початку ХХІ сторіччя).

Прагматика переконування своєрідно виявляється у протиставленнях. Антитетичні вислови створюють ефект всеосяжності, та вони й насправді можуть розширювати семантичну структуру ключових слів. Перформативна функція відтворюється легше, коли йдеться про логічний виклад авторових ідей, і вона значно ускладнюється, коли автор залучає культурні символи та алюзії, а також граматичні своєрідності мов. Так, перекладач опиняється в ситуації, коли легко відтворити те, що можна відтворити, і доводиться втрачати те, чого відварити не можна. Оригінальний автор немов програмує дії свого перекладача.

Література

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – Киев, 1997. – 311 с.
2. Березенко В. М. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=V ірогідність як параметр констативного висловлювання та засоби її вираження в сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / В. М. Березенко; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2003. – 213 с.

3. Історія української літератури : у 12 т. / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 2014.
4. Кам'янець А. Інтертекстуальна іронія і переклад / А. Кам'янець, Т. Некряч. – Київ : Видавець Вадим Карпенко, 2010. – 175 с.
5. Лютикова Е. В. Суггестивний дискурс: к гипотетической реконструкции оптимальной аудитории: (опыт поискового семиосоциопсихологического исследования на материале историографических текстов) / Е. В. Лютикова // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. – Москва, 2001. – Вып. 19. – С. 20–38.
6. Поплавська Н.М. Полемісти. Риторика. Переконування (Українська полемічно-публіцистична проза кін. XVI – поч. XVII ст.) / Н.М. Поплавська. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 378 с.
7. Почепцов Г. Г. мл. Коммуникативные аспекты семантики / Г. Г. Почепцов мл. – Киев : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1987. – 131 с.
8. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. / Г. М. Сагач ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-е вид., переробл. і доп. – Київ : Вид. дім “Ін Юре”, 2000. – 566 с.
9. Смотрицький Мелетій. [178](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Тренос, або Плач Єдиної Святої Помісної Апостольської Східної Церкви з поясненням догматів віри ... = ИРННОУ to jest Lament jedynej św. Powszechniej Apostolskiej Wschodniej Cerkwi, z objaśnieniem Dogmatów Wiary ... / Мелетій Смотрицький ; пер. із старопол., слов. та передм. Р. Радишевського. – Київ : Талком, 2015. – 559 с.10. Сафронова Л. В. Постмодернистский текст: поэтика манипуляции / Л. В. Сафронова. – С.Пб. : Петрополис, 2009. – 211 с. – (Споры о современной словесности).11. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.12. Сухарева С. В. Біблійний вимір української польськокомовної прози поберестейської доби / С. В. Сухарева. – Луцьк : Ред.-вид. відділ “Вежа”, 2008. – 247 с.13. Сухарева С. В. Риторичний простір польськокомовної прози XVII століття / С. В. Сухарева. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 368 с.14. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically : in 2 vols. – Oxford; London; Glasgow et al. : Oxford University Press, 1971.15. Greenbaum S. The Oxford English Grammar / S. Greenbaum. – Oxford; New York et al. : Oxford University Press, 1996. – 652 p.16. Grzegorzewska M. Trop innego głosu w angielskiej poezji religijnej epok dawnych / M. Grzegorzewska. – Kraków : Universitas, 2011. – 250 s.17. Metford J. C. J. Dictionary of Christian Lore and Legend / J. C. J. Metford. – S. 1. : Thames and Hudson, 1983. – 272 p.18. Niebelska-Rajca B. “Enargeia” i “energeia” w teoriach literackich renesansu i baroku / B. Niebelska-Rajca. – Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, 2012. – 308 s.19. Rzeszutko M. Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu / M. Rzeszutko ; Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2003. – 208 s.20. Sarbiewski M. K. De figuris sententiarum = O figurach myśli / M. K. Sarbiewski // Sarbiewski M. K. Wykłady poetyki = Praecepta poetica / M. K. Sarbiewski ; PAN. In-t badań literackich. – Wrocław ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wyd-wo PAN, 1958. – S. 379–485.21. Słownik języka polskiego : w 3 t. – Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1978–1981.22. Smotryc'kyj Meletij. Collected Works... / Meletij Smotryc'kyj ; with an Introduction by D. A. Frick. – Cambridge, Ma. : Harvard University Press, 1987. – 805 p.23. Smotryc'kyj Meletij. Rus' Restored: Selected Writings of ... / Transl. and Annotated with an Introduction by D. Frick. – Harvard: Harvard University Press, 2005. – 810 p.</div><div data-bbox=)

24. Stefanowska L. *Threnos* Meletija Smotryckiego: Funkcje retoryki w tekście polemicznym / L. Stefanowska // *Ukraina. Teksty i konteksty* : Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stefanowi Kozakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin / pod red. B. Nazaruka, W. Sobol, W. Aleksandrowycza. – Warszawa, 2007. – S. 139–150.
25. Stewart D. Safeguarding the lexicogrammatical environment: Translating semantic prosody / D. Stewart // *Corpus use and translating : corpus use for learning to translate and learning corpus use to translate* / edited by A. Beeby, P. Rodríguez Inés and P. Sánchez-Gijón. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2009. – P. 29–46.
26. Średniowiecze. Renesans / wybór J. Ślaskiego ; Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki. – Warszawa, 2001. – 490 s. – (Materiały do ćwiczeń. Seria druga: Opracowania).
27. Warianty języka / red. J. Bartmiński, J. Szadura. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2003. – 292 s.